ANαliZA

časopis za kritično misel

Letnik 1, številka 3-4, december 1997 · ISSN 1408-2969

METAFORA

Marko Uršič

Metafora Uma kot »žive sfere« v Plotinovi Enneadi VI.7

Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani

Citiranje: Marko Uršič, »Metafora Uma kot »žive sfere« v Plotinovi Enneadi VI.7«, *Analiza: časopis za kritično misel* 1, št. 3-4 (1997): 148–152.

To delo je objavljeno pod licenco Creative Commons Priznanje avtorstva 4.0 Mednarodna (CC BY 4.0), https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/deed.sl.

Izdajatelj: Društvo za analitično filozofijo in filozofijo znanosti, Ljubljana.

Elektronska različica je bila leta 2026 rekonstruirana iz izvirnih stavnih datotek in preverjena s tiskano izdajo. Številke strani ustrezajo tiskani izdaji; prelomi strani znotraj prispevka se lahko nekoliko razlikujejo.

Marko Uršič
Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani

METAFORA UMA KOT "ŽIVE SFERE" V PLOTINOVI *ENNEADI* VI.7

V članku analiziram Plotinovo metaforo uma kot "žive sfere" in postavljam vprašanje, kaj lahko ta metafora pove sodobni "filozofiji duha".

Ključne besede: metafora, Plotin, um, metafizika, sfera.

> "... In če bi primerjal Um [*nous*] z živo, bogato raznoliko sfero ali če bi si ga predstavljal kot bitje vseh obrazov, sijoče z živimi obrazi, ali kakor [bitje] vseh čistih duš, stekajočih se na en sam kraj, duš brez pomanjkanja, saj bi imele vse, kar jim je lastno, in vrh njih bi kraljeval vesoljni Um, tako da bi bilo vse naokoli osvetljeno z njegovo lučjo; če bi si ga [Um] tako predstavljal, bi ga videl kot nekdo, ki ga gleda od zunaj; toda Um moraš postati in se vanj preobraziti v motrenju."[1]

"Zgodovina duha je zgodovina metafor."[2] Ta ugotovitev naj bo izhodišče pri mojem kratkem razmisleku o navedeni metafori iz Plotinove šeste enneade. Gre za primer "teorijsko konstitutivne metafore" (R. Boyd); "koristnost teorijsko konstitutivnih metafor se kaže predvsem v dejstvu, da pripravljajo pot za uvedbo izrazoslovja, ki je primerno za označevanje značilnosti nekega sveta, katerega eksistenca se zdi možna".[3] Dodal bi: metafore v filozofiji ne le pripravljajo pot za uvedbo izrazoslovja o možnih eksistencah, ampak so same bistveni del tega izrazoslovja.

Eksistenca Uma kot "žive sfere", sijoče v raznolikosti tisočerih "obrazov" (idej), in Uma kot stičišča vzpenjajočih se duš, se vsekakor zdi (vsaj) možna. V tej filozofski črtici se ne nameravam poglabljati v véliko ontološko vprašanje, ali gre pri Umu zgolj za možno bivanje ali tudi za dejansko ali celo nujno bivanje; to vprašanje postavljam "v oklepaj". Zadostuje mi govoriti o Umu kot "možni eksisten-

[1] Plotin, *Enneade*, VI.7.15.25-33. Avtorjev prev. po grško-angleški izdaji: Plotinus, *Enneads*, VII, angl. ur. in prev. A. H. Armstrong, Harvard University Press, Cambridge Massachusetts in London, 1988, str. 136-137.
[2] Božidar Kante, *Metafora in kontekst*, Jutro, Ljubljana 1996, str. 3.
[3] *Ravno tam*, str. 4.

ci", pri čemer je moj namen skicirati analizo Plotinove metafore žive sfere in obenem opozoriti, da bi bilo morda dobro, če bi se v sodobnih razpravah o umu [*mind*, duhu] kdaj pa kdaj spomnili klasičnih metafor zanj. Pri tem ne zagovarjam nobene posebne trditve v teoriji metafor, na primer teze, da je celoten jezik metaforičen (kvečjemu menim, da je ta trditev sama metaforična), ampak pravim zgolj to, da je *metafizični* diskurz (v najširšem pomenu, tj. diskurz s presežno, "onstranfizično" intencionalnostjo) neizogibno *metaforičen*, kajti presežnih entitet ni mogoče izraziti drugače kot z metaforami, ker "dobesednost" jezika ne more seči dlje kot do "meje sveta". V tem smislu so metafore za metafiziko ne samo "teorijsko konstitutivne", ampak tudi ireduktibilne; poleg tega je pri metafizično presežnih metaforah pomembno, katera *podoba* se prispodablja oziroma katera *struktura* se "prenaša" iz prisotnosti sveta in/ali jezika v odsotnost presežnega.[4]

Oglejmo si zdaj na kratko kontekst, v katerem nastopa Plotinova metafora o Umu kot *živi, bogato raznoliki sferi* itd. Sedma razprava v šesti *enneadi* ("deveterki") ima redakcijski (Porfirijev) naslov *Kako je nastalo mnoštvo idej in o Dobrem*; gre za enega izmed najznamenitejših Plotinovih traktatov (38. po kronološkem zaporedju od skupno 54), v katerega vstopimo z vprašanjem, kako je možna enost-v-mnoštvu umskega (inteligibilnega) sveta. Um [*nous*] je emanacija najvišjega in presežno neizrazljivega Enega [*to hen*], vendar je obenem že neizogibno dvojen: tudi če Um misli samega sebe (*cf.* aristotelski *noesis noeseos*), je neizogibno razdeljen znotraj sebe na misleče in mišljeno. Misli ni, če ni razdeljena. Šele kontemplacija oziroma "motrenje" [*theoria*], ki presega umsko spoznanje, omogoča vrnitev k nemisljivemu "izvoru" vsega, tudi Uma, k "najvišjemu" Enemu-Dobremu. (Plotinov učenec in urednik njegovih del Porfirij imenuje Eno "prva hipostaza", morda malce zavajajoče.) Analogno, vendar na nižji ravni, velja za odnos med Umom (drugo "hipostazo") in Dušo (tretjo "hipostazo"): Duša, namreč tako vesoljna Duša kakor tudi človeška duša (ki sta v resnici istovetni), se poisti z "božanskim" Umom šele tedaj, ko se vanj preobrazi v motrenju; ko ga ne gleda več "od zunaj", temveč sama postane njegova luč. Razmerje med Dušo in dušami je analogno razmerju med Umom in idejami: Um je bistveno dvojen in hkrati mnogoter, je enost-v-mnoštvu, istost-v-različnosti; v vsaki ideji je potencialno prisotna enost vseh idej, tj. Uma v celoti.

Analiza Plotinove metafore nam pokaže nekaj njenih bistvenih značilnosti:

1. Um je kakor *sfera*, sfera oziroma krogla pa je "najpopolnejše" geometrijsko telo: v Plotinovi metafori sfera pomeni popolnost in "geometričnost" Uma. Pojmovanje popolnosti kot "sfere" je tipično grško; že v predsokratski filozofiji, pri eleatih, pitagorejcih in Empedoklu, nastopa *sfairos* kot metafora popolne in nespremenljive biti; sfera ima eminentno vlogo tudi pri Platonu in Aristotelu. Pri Plotinu je zanimiv poudarek, da se Um kot "sfera" giblje, vendar tako, da vselej ostaja znotraj sebe, torej kot celota miruje, saj se vrti le v sebi, in sicer ne glede na to, katero os vrtenja izberemo (glej *Enn*. VI.7.13.34-39); ta poudarek je povezan s Plotinovim monizmom, po katerem se Plotin loči od klasičnega platonizma: pri Platonu čutne stvari (kot "sence") deležijo v idejah, kar pomeni, da gre vendarle

[4] Več o tem glej Marko Uršič, "Prispodoba o votlini", v knjigi: *Gnostični eseji*, Hieron, Ljubljana 1994, str. 191 isl.

za *dve* ontološki ravni, četudi so seveda ideje resničnejše od čutnih stvari, medtem ko je pri Plotinu "svet idej", zbranih v Umu, dejansko *edina* resničnost, ontološka enost, ki zaobsega vse svoje emanacije, *tudi* čutni svet. Materija je za Plotina "ne-bit" [*me on*], čista odsotnost, nemožni nič; kajti vsako snovno bitje biva zgolj kot emanacija edinega Enega, četudi je bitje še tako oddaljeno od božanske luči v breznu teme. Plotin v drugi *enneadi* zapiše: "... kajti luč v vsakem bitju je *lógos*. In Um [*noûs*] je *lógos*. Um torej vidi *lógos* v vsakem bitju in motri tisto, kar je pod njim, tisto, kar je temno, ker leži pod [pragom] luči." (*Enn*. II.4.5)

2. Um je kakor *bogato raznolika* sfera; *sfairos* kot metafora Uma je, drugače kot preprosta geometrijska krogla, notranje strukturiran, tako da bi ga lahko primerjali, če nekoliko razširim Plotinovo metaforiko, z bogato in raznoliko brušenim diamantom. Fasete tega diamanta-Uma so ideje, ki se zrcalijo druga v drugi in vse skupaj tvorijo enost-v-mnoštvu, istost-v-različnosti. Enost Uma emanira iz nadumskega Enega-Dobrega, vendar pa Um ne more ohraniti enosti brez mnoštva: "Iz samega Dobrega [*to agathon*], ki je Eno, je mnoštvo za Um; kajti ni zmogel obdržati moči, ki jo je prejel in jo je razdelil ter iz ene ustvaril mnoštvo moči, tako da bi jo lahko vzdržal del po delu." (*Enn.* VI.7.15.20-24; tik za tem sledi metafora Uma kot "žive sfere".) Raznolikost Uma je izraz in posledica njegove živosti, ki je osrednja značilnost Plotinove filozofije.

3. Um je kakor *živa* sfera, kot *bitje vseh obrazov*, sijoče *z živimi obrazi* ...; za Plotina je Um živ, ideje so njegovo življenje, kajti "... tam ni nobenega siromaštva in pomanjkanja, temveč so vse stvari [*cf.* ideje] polne življenja [*zoe*], da, lahko rečemo, vrvijo od življenja. Vse se izlivajo, na svoj način, iz enega samega izvira ..." (*Enn.* VI.7.12.22-25) Ideje v Plotinovi filozofiji torej niso statične bitnosti, kakor v klasičnem platonizmu, ampak jih je mogoče primerjati z živimi obrazi, vse skupaj pa tvorijo Um kakor živo sfero. Plotin pogosto poudarja živost Uma in idej, kar se morda zdi paradoksno, če naj bo Um večen in nespremenljiv, zunaj časa, kajti, mar je možno življenje v večnosti? Plotin je prepričan, da *je* možno večno življenje Uma, vendar ne kot neskončno raztezanje tosvetnega časa. V razpravi z naslovom *O večnosti in času* se sprašuje:

> "Kateri je torej razlog, da rečemo, da je tam [v umskem svetu] ves kozmos večen in trajen, in kaj je večno trajanje? Ali je isto z večnostjo [*aion*]? Ali je večnost večno trajanje? ... Umska resničnost ... se nikoli ne spremeni v nekaj drugega in njeno življenje ne prehaja iz ene stvari v drugo, temveč je vedno ista, ona sama, brez razsežnosti in razdobja; tisti, ki to vidi, vidi večnost v življenju, ki ostaja isto in mu je vse vselej prisotno, ne zdaj to, potem ono, marveč vse obenem [*hama ta panta*], in ne zdaj nekatere stvari, nato spet druge, ampak [vse zbrane] v nedeljivi dovršenosti, kakor da bi bile vse skupaj v točki in se še ne bi začele iz nje razvijati in iztekati v premice; [umska resničnost] ostaja ista v sebi in se nikakor ne spreminja, temveč je vedno prisotna, zakaj v njej ničesar ni minilo, niti ne bo šele prišlo v bivanje, kajti to, kar je, je."[5]

4. Um je *sijoče* bitje, je *luč*, ki osvetljuje vse naokoli ...; umsko spoznanje je

[5] Plotin, *Enn.* III.7.3.1-3 in 14-23.

spoznanje "božanske" luči, ki je metafora Enega-Dobrega: kakor sonce v vidnem svetu omogoča vidnost vseh stvari, tako Eno-Dobro na inteligibilni ravni omogoča "prosojnost" sveta idej, dostopnost slednjega našemu spoznanju. Plotin v tem prepletanju analogij med vidnim in nevidnim sledi Platonu, pri tem pa še zlasti poudarja lepoto božanske luči in njenih emanacij. V razpravi z naslovom *O umski lepoti* zapiše:

"... kajti tam so vsa bitja [*ousía*] prosojna [*diaphanés*] in nobeno ni temno ali zastrto; vsa bitja so jasna/svetla [*phanerós*] prav vsakemu delu vsega; kajti luč je prosojna lúči. Tam ima vsako [bitje] vse v sebi in vidi vsa bitja v vsakem drugem, tako da so vsa povsod in vsako je vse, in blesk je brezmejen; kajti vsako od njih je véliko, saj je tudi majhno véliko; sonce je tam, vse zvezde [*hélios ekei pánta ástra*] in vsaka zvezda je sonce in vse druge zvezde."[6]

5. Um se razodeva v *motrenju*, v "pogledu od znotraj". Mnoge žlahtne spoznavne (gnostične) tradicije so učile, da je pravo spoznanje možno le, če se spoznavajoči (raz)um "poisti" s spoznanim. Na primer v gnostičnih rokopisih *Nag Hammadi* beremo: "Nihče ne more videti stvari, ki resnično so, če sam ne postane, kakor (so) one."[7] Takšno "poistenje" spoznavajočega in spoznanega je običajni in neizogibni pogoj metafizičnih umovanj v vzhodnih duhovnih praksah (meditaciji, jogi, tantri ipd.). Šankara, znameniti mislec "nedvojne vednosti" [*advaita vedanta*], ki je po svojem monizmu soroden Plotinu, četudi za Plotina svet ni zgolj privid [*maja*] kot za Šankaro - v delu *Vivekacudamani* ("Dragoceni biser razlikovanja") primerja um z biserom, ki ga je treba v meditaciji "ponotranjiti". Navezujoč na to primerjavo, se lahko vrnem k svoji zgornji metafori diamanta (Uma) z bogato raznolikimi zrcalnimi fasetami (idejami): skušaj si predstavljati, morda na meji budnosti in sna, sijajen diamant, lebdeč in vrteč se v brezčasni praznini; ne moreš reči, ali je diamant zelo majhen ali zelo velik, ne moreš presoditi, kako daleč je od tebe, tj. od "gorišča" tvojega gledanja/zavedanja; poskusi (si) ga približati, vse bliže in bliže ga pritegni v videnju/misli, vse dokler se z njim ne poistiš tako, da je "gorišče" gledanja/zavedanja sredi diamanta, morda boš tedaj zaslutil: "Ti si To" [*tat tvam asi*].

In zdaj še sklep: v sodobnih "metaforah uma" [*mind*, duha] bi nemara lahko povezali Plotinovo (in nasploh klasično) "*sferičnost*" uma s holizmom; *enotnost-v-različnosti* uma bi lahko razumeli kot vprašanje, ali obstaja središče, povezovalni princip različnih kognitivnih procesov; *živost* uma bi v naših raziskavah lahko vzbudila dvom, ali imajo neživi modeli uma, na primer takšni, ki so uprimerjeni v obstoječih računalniških strukturah, sploh kakšno razlagalno vrednost za bistvo uma; *luč* uma bi nam lahko postavila vprašanje, ali je um sploh še um, če ga ne preseva "božanska" luč; in v *motrenju* bi morda prišli do spoznanja, da o umu lahko zvemo tisto, kar je resnično vredno vedeti o njem, edinole "od znotraj".

Toda sodobna kognitivna znanost in/ali "filozofija duha" [*philosophy of mind*] se

[6] Plotin, *Enn.* V.8.4.5-10.
[7] Glej Marko Uršič, *Gnostični eseji*, Hieron, Ljubljana 1994, str. 50.

je v teh vprašanjih skoraj popolnoma odvrnila od klasične metafizike. “Modeli duha” so dandanes pretežno “nesferični”, razsrediščeni, neživi, zamišljeni “od zunaj” in tako, da ne potrebujejo druge luči od pozitivne znanstvene metode. Metafizična dediščina je v sodobni kognitivni znanosti in/ali filozofiji izgubila skoraj vso svojo nekdanjo vrednost in verodostojnost. Zgradbo današnjih kognitivnih modelov narekujejo načela funkcionalnosti, pragmatičnosti in aplikabilnosti; glavni cilj raziskovanja je razložiti um na “naravni” način, z znanstveno analizo, potem pa ga nemara tudi umetno ustvariti. Kot filozofu pa se mi vendarle zastavlja vprašanje, ali ni v umu kljub vsemu nekaj “nadnaravnega” (mar res vemo, do kam sega narava?), ali ni v umu nekaj “božanskega”, kar bi se nam lahko razkrilo le v najvišji duhovni sintezi, namreč tako, da *sami postanemo um v motrenju*, kakor je nekoč davno učil modri Plotin.

The Metaphor of Mind as a “Living Sphere” in Plotin’s *Ennead* VI.7

In this paper Plotin's metaphor of the Intellect as a “living sphere” is analysed, and the question is raised what this metaphor might mean to the modern philosophy of mind.
Keywords: metaphor, Plotin, mind, metaphysics, sphere.